

III5973

T. 1.

750
БОЯНЪ ПЕНЕВЪ 41

ИСТОРИЯ
НА
НОВАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА
НА
БОРИСЪ ЙОЦОВЪ

ТОМЪ I

СОФИЯ — ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — 1930

III 5973

ИЗДАВА МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ

БОЯНЪ ПЕНЕВЪ

ИСТОРИЯ

НА

НОВАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА

НА

БОРИСЪ ЙОЦОВЪ

ТОМЪ I

НАЧАЛО НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

СОФИЯ — ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — 1930

Б 14346

№ 5360/51

ПРЕДГОВОРЪ

Ученикъ въ критическитѣ си статии и студии на д-ръ К. Кръстева, въ историко-литературнитѣ си изследвания на А. Теодоровъ-Баланъ и Ив. Д. Шишмановъ, въ филологичнитѣ си анализи на Л. Милетичъ и Б. Цоневъ, Боянъ Пеневъ успѣва скоро да очертае своя ликъ като ученъ. Отъ 1908. г., когато като частенъ доцентъ започва преподаванията си въ Софийския университетъ по българска и славянски литератури, до 1927. г., когато като редовенъ професоръ завършва безъ време земния си пжтъ, той живѣе не само съ голѣма любовъ къмъ своята специалность, но и съ смѣлъ устремъ къмъ висинитѣ на българската научна мисль. Двадесетъ години почти разработва и чете курсъ по новата българска литература. Като знае характера и значението на своя трудъ, той не само не забравя успѣхитѣ, които е направила преди него българската литературна история, но и полага усилия да се домогне къмъ нови завоевания, да внесе въ нея своя ценна дань. Той пристѣпля къмъ търпелива работа надъ документи, къмъ издирване и събиране на материали, къмъ самостоятелни прочувания, къмъ анализъ и провѣрка на чужди студии и монографии, за да се подготви за голѣмата задача, която си поставя — да напише въ по-широкъ размахъ, на по-здрави научни основи, въ духа и стила на времето си, пълна, системна история на новата българска литература. Задачата, колкото и смѣла, толкова и трудна, изискваше не само подготовка и даръ, но и време. Защото множество въпроси чакаха както отдѣлни изследвания, така и архивни освѣтления. Не малко приноси бѣха необходими, доста

научни сили трѣбваше да се напрегнатъ, преди да се при-
стѣпи къмъ творчески синтезъ. Боянъ Пеневъ знаеше, че
не е леко за една личностъ да се справи съ литератур-
ната действителностъ, въ миналото и сегашното. Сломениятъ
крила на неговия устремъ говорятъ за трагиката на неза-
вършеното дѣло.

И все пакъ, ако и незавършилъ напълно, неподложилъ
на последна обработка пространния си курсъ върху новата
българска литература, Пеневъ завещава на поколѣнията
ценно духовно наследство. Замислилъ го като исторически
образъ на литературата отъ Паисия до наши дни, той спира
до освобождението, като стига едвамъ до Вазова. Обгръща
значи, както самъ отбелязва, българското възраждане. Като
историкъ той търси и намира въ възраждането еволюцио-
ненъ процесъ, прилага въ изследването си смислено исто-
рико-генетиченъ методъ, като се стреми да опредѣли глав-
нитѣ му фази. Затова се връща назадъ предъ Паисия, за
да проследи какъ се подготвя възраждането на българския
народъ. Въ цѣлата новобългарска литература той вижда
три главни периода. Ако за последния периодъ отдѣля
литературата следъ освобождението, то за първия изтъква
времето отъ 1762. до 1872., време, споредъ него, на наци-
онално обособяване — отъ Паисия до учредяване на екзар-
хията, а за втория — времето на национални борби, отъ
1872. до 1878. г. Съобразно съ тая периодизация Пеневъ
подрежда, изяснява, тълкува и преценява както движенията,
така и личноститѣ. За да издири по-основно искрата на
националното съзнание, той анализира условията на ду-
ховния животъ, проследява всички ония външни обстоя-
телства, които сж съдействували за пробудата и възможата
на българския народъ — отъ Търновската катастрофа презъ
1393. г. до края на XVIII. вѣкъ, а сжщо така и презъ пър-
вата половина на XIX. Така, той разглежда народния

епосъ като изразъ на национално съзнание, католишката пропаганда презъ XVII. и XVIII. вѣкъ, политическитѣ събития, ролята на фанариотитѣ и елинизацията, на Атонъ и монастиритѣ, изобщо писменостъта преди Паисия, самия Паисий и неговитѣ последователи, за да стигне до началото на XIX. вѣкъ. Отъ тукъ хвърля погледъ отново върху различнитѣ влияния върху българския духовенъ животъ, спира се на училищата и печатницитѣ, на първитѣ преводи на евангелието и на периодичния печатъ, обгръща черковната борба, вниква въ развитието на литературнитѣ родове, очертава дейността, целитѣ и идеитѣ на ранни и късни будители. Ако представя XVII. вѣкъ въ нашата литература чрезъ Петъръ Богдана, Петъръ Парчевича, Филипъ Станиславова и др., ратници на католизацията въ България, то XVIII. вѣкъ разкрива главно чрезъ Паисия, отминемъ ли Йосифа Брадати и йеросхимонаха Спиридонъ. Отидемъ ли по-нататъкъ, виждаме, че поставя близко единъ до другъ Софрония Врачански, Хаджи Йоакима Кърчовски и Кирила Пейчиновичъ, дори и архимандритъ Теодосия, следъ това ратницитѣ за просвѣта и поклонницитѣ на елинската култура — П. Беронъ, Н. Рилски, Райна Поповичъ, Емануила Васкидовичъ, Хр. Павловичъ, Константина Огняновичъ, К. Фотиновъ, Н. Бозвели, после — Ю. Ив. Венелинъ и В. Е. Априловъ, проводници на руска култура, спира се на първитѣ стихотворци и поети съ Н. Герова и Д. Чинтулова, на борцитѣ за черковна и културна независимостъ — Н. Бозвели, Г. С. Раковски, П. Р. Славейковъ, а презъ 70-тѣ години на XIX. вѣкъ — на Каравелова, Ботева и др. Пеневъ не признава безлична еволюция. Личноститѣ за него сж предметъ на основно проучване. За него тѣ сж сигурни показалци за развитието на литературата, най-вѣрни изразители на времето, най-добри тълкуватели на националния характеръ. Затова е проникливъ литературенъ психологъ.

Пристъпвайки към изпълнение на отдавна лелѐна негова мечта, на нескривано негово предсмъртно желание, не можемъ да не излѐземъ отъ общата му концепция за българската литература, отъ метода на изследването му, отъ строго опредѐления му планъ. Цѐлиятъ му курсъ се разпредѐля отъ насъ на около десетъ тома. За да се подготвѐше за печатъ, трѐбваше да се преодолѐе затруднението, което се криеше въ обстоятелството, че лекциитѐ бѐха въ стенограми. Благодарение на г-жа Антонина Хлѐбарова и на г-нъ Вл. Антоновъ, стенограмитѐ бидоха разчетени, при това съ похвална усърдностъ и добросъвѐстностъ. Нашата грижа бѐ да представимъ дѐлото на Пенева въ непорушената му цѐлостъ. Напжтствувахе ни както отдавна приготвеното отъ него ръководство за студентитѐ му Новобългарска литература, Конспектъ и библиография, така и стенографскитѐ бележки отъ лекциитѐ му, издадени презъ 1922. г. отъ Студентското филоложко дружество въ София мимо неговата воля. Главната ни опора обаче оставахе неговиятъ ръкописъ. Курсътъ разпредѐлихме на части, а всѐка часть на глави, съобразно съ подсказания въ него планъ. За да се схванатъ по-добре основитѐ, върху които Пеневъ слага своето дѐло, вложихме като уводъ въ курса встъпната му лекция Посоки и цели при проучване на новата ни литература. А за да спазимъ връзката между отдѐлнитѐ части при подреждането на материала, поставихме на всѐка глава брой и насловъ, изхождайки отъ ръкописа, гдето има за това точни указания. По-малкитѐ, завършени, цѐлостни лекции спазихме като единици и ги означихме като глави, а по-голѐмитѐ, които обгрѐщатъ повече теми, разчленихме на глави съ наслови, както е случаятъ напримѐръ съ писменостъта преди Паисия. Освенъ това, позволихме си, съгласно съ волята на покойния, да направимъ съкращения

на мѣста, гдето има повторения или пояснения отъ най-обикновенъ характеръ, гдето се дава уводъ или изводъ, които сж се налагали на преподавателя отъ чисто педагогични съображения. Позволихме си да внесемъ и поправки отъ езиковъ или стиловъ характеръ. За да спазимъ обикнатия начинъ при изложението у Пеневъ, проявенъ както въ Паиси Хилендарски, София, 1918., така и въ Първа българска повесть Нещастна фамилия, София, 1929., поставихме предъ всѣка глава същественитѣ моменти отъ съдържанието ѝ, а следъ нея — необходимата библиография. За книгописнитѣ податки — не винаги подредени, не навсѣкжде въ пълна подробностъ, не всѣкога подиръ завършена глава — се водѣхме както отъ указанията въ курса, така и отъ споменатия конспектъ и книгописъ на новата българска литература, така и отъ Начало на българското възраждане, София, 1919. Не веднажъ прибѣгвахме при опредѣляне на неясни и неточни мѣста къмъ сравнителни съпоставки, къмъ свѣрки въ каталозитѣ на библиотекитѣ, къмъ справки съ самитѣ набеязани книги. Много отъ бележкитѣ, вложкитѣ и добавкитѣ, които Боянъ Пеневъ е правилъ къмъ лекциитѣ си съ намѣрение да ги използва, когато пристѣпи къмъ ревизия на труда си, бидоха вмѣстени, гдето е удобно, въ текста, но повечето отъ тѣхъ поставихме въ края на всѣки томъ, като изтъкнахме къмъ коя глава се отнасятъ. Отъ тѣхъ могатъ да се почерпятъ множество допълнения, отъ тѣхъ може да се сжди, какъ е работилъ Пеневъ и какъ е замислялъ да разработи своя курсъ. Тѣ сж отъ значение и за ония, които биха се заели съ по-нататъшни основни изучвания на българската литература.

Мнозина, като хвърлятъ по-внимателенъ погледъ върху дѣлото на Боянъ Пеневъ, ще схванатъ, че въ него има известна неравностъ, праздноти, че не е постигната пълна

съразмѣрностъ на частитѣ, че не навсѣкжде то е еднакво по цена. Тѣ не бива да забравятъ обаче, че то не биде подложено, както се спомена, на окончателна обработка. Нѣкои части сж по-свършени, защото Пеневъ е работилъ повече върху тѣхъ. Това особено личи тамъ, гдето се говори за Паисия, Раковски, Каравелова и др.; върху нѣкои отъ тѣхъ той обнародва отдѣлни монографии, които изцѣло влизатъ като съставни части на курса. Но тоя, който знае да цени, сигурно ще види, че следъ Българска литература, Пловдивъ, 1896., на Ал. Теодоровъ-Баланъ, Пеневъ за пръвъ пжтъ прави научно обосновавъ опитъ да обгърне широко и смѣло новата българска литература. Предлаганата История на новата българска литература, отразяваща единенъ погледъ на единъ изследвачъ, на единъ историкъ съ подготовка и дарби, има значение не само за българската научна мисль, но и за българското обществено съзнание, което чрезъ нея би се задълбочило въ отношението си къмъ родното минало, би намѣрило за себе си не само познания и мъдрость, но и подбуди за устреми и надежди въ утрешния день. Затова и тия които тачатъ всѣки културенъ подвигъ, не могатъ да не бждатъ благодарни на Министерството на народното просвѣщение, което въ лицето на своя ръководитель, г. Н. Найденовъ, схвана на време значението на дѣло като История на новата българска литература и не остави да загине труда на единъ български ученъ, като реши да предприеме неговото издание.

Д-ръ Борисъ Йоцовъ

Посоки и цели при проучване на новата ни литература

Отношение към българската литература. — Задачи на литературното изследване. — Цел на българския литературен историкъ. — Фактори на литературното развитие и методи на изследването. — Какъ трѣбва да бжде разгледана литературата отъ Паисия до освобождението. — Литературни влияния и литературно развитие. — Личността на писателя като факторъ за посоката и развитието на литературата. — Отношение между творецъ и творения. — Естетично разглеждане на литературата и неговата крайна целъ. — Задължения на литературния изследвателъ. —

Значение на проучването на новобългарската литература.

У насъ понятията за новобългарската литература, която обгръща единъ периодъ отъ Паисия до днесъ, сж твърде превратни. Относително литературата до освобождението има установени нѣколко шаблонни възгледа, които почиватъ на твърде повърхностни и едностранчиви проучвания. Нейната жизнена стойностъ още не е разкрита. А литературата следъ освобождението, често отричана дори и отъ тѣзи, които я създаватъ, едва въ последно време започва да става предметъ на по-обективни и основни изследвания.

За да се изяснятъ съществениятъ условия на литературното развитие и да се постави самото то на по-здрави основи, необходимо е преди всичко да се установи реалната и художествена стойностъ на създаденото досега. Дребнитъ литературни свади, тенденциознитъ случайни критики, що пълнятъ отъ години насамъ нашитъ списания, сѣятъ само заблуждения, които усложняватъ работата на литературния изследвателъ, безъ да правятъ по-съдържателенъ литературния материалъ. На тия заблуждения и превратни понятия, що се създаватъ около новобългарската незакреп-

нала литература, трѣбва да се противопостави едно основно систематично изследване. Преди всичко то трѣбва да издири най-сжществениѣ материали, които изразяватъ литературното съдържание и да изгради своитѣ заключения не върху отвлѣчени, безпочвени предпоставки, а върху единъ широкъ и проникновенъ анализъ на тия материали.

Цельта ми тукъ е да изтъкна въ какви посоки и отъ гледището на какви цели трѣбва да бжде разглеждана новата ни литература и въ каква зависимостъ се намиратъ тия посоки и цели отъ съдържанието и духа на самата нея.

Преди всичко считамъ за необходимо да посоча съ какви специални задачи и методи се обособява литературното изследване изобщо, какъвъ материалъ има да анализира то, като подчертая при това онѣзи негови страни, които сж отъ особено значение при проучване на новата ни литература.

1.

Разни теоретици и историци на литературата сж поставяли най-различни задачи на литературното изследване. Споредъ едни проучването на дадена национална литература има за цель главно уясняването на националната психика. „Азъ предприемамъ да изследвамъ една литература и да дирия въ нея психологията на единъ народъ“, говори Тенъ въ увода къмъ История на английската литература. Сентъ-Бйевъ проучва литературнитѣ творения, за да очертае чрезъ тѣхъ индивидуалната психика на тѣхния творецъ. Споредъ Хенекена цельта на литературното изследване е сжщо тъй отъ психологически характеръ — чрезъ психиката на писателя, разкрита въ неговитѣ творения, да се проникне въ вжтрешния миръ на неговитѣ почитатели. Хетнеръ си поставя за цель, чрезъ историята на литературата да конструира историята на идеитѣ. Изследватели, които пристѣпватъ къмъ проучване на дадена национална

литература съ твърде ограничени филологически интереси, иматъ за главна целъ да доловятъ въ нея развитието на говоримия или пъкъ писменъ езикъ и условията, при които се е извършвало то; въ най-добрия случай тѣ се ограничаватъ съ езиковно тълкуване на текстове и съ изяснение на литературни влияния, обаче доколкото последнитѣ застъпатъ чисто формални елементи на литературата. Въ последно време се правятъ опити да се обясняватъ литературнитѣ факти изключително въ връзка съ развитието на социално-икономическитѣ отношения и чрезъ тия факти да се оправдаятъ основнитѣ положения на икономическия материализъмъ; въ тоя смисълъ литературната история се тълкува като частъ отъ социалноикономическата история на човѣчеството. — Отъ погрѣшното поставяне на целитѣ зависи и погрѣшното отнасяне къмъ литературния материалъ. Тѣй, напримѣръ, за Хетнера иматъ значение предимно онѣзи произведения, въ които най-добре сж отразени господстващитѣ презъ дадена епоха идеи. Тия изследватели, за които проучването на литературата е дѣлъ отъ общата психология, се спиратъ главно върху такива произведения, въ които намиратъ богатъ материалъ за психологически анализи. Тѣзи, за които това изследване е подчинено на целитѣ на историята и филологията, разглеждатъ литературнитѣ произведения отъ една страна като езиковни паметници и ги ценятъ споредъ съдържащитѣ се въ тѣхъ формални елементи и особености на живия и литературенъ езикъ, отъ друга — като характерни документи на историческото и културно развитие на даденъ народъ. Застѣпниците на икономическия материализъмъ се спиратъ само върху такива страни на литературното развитие, чрезъ които могатъ да илюстриратъ своитѣ общи теоретически съображения, безъ да сж въ състояние да доловятъ художествената ценностъ на едно произведение и индивидуал-

нитѣ мотиви за неговото създаване. Всички тия изследватели подчертаватъ една особеностъ въ литературата и отъ комплициранитѣ условия на нейното развитие разглеждатъ само едно — въ зависимостъ отъ теоретическитѣ интереси, съ които всѣки отъ тѣхъ отдѣлно пристѣпва къмъ проучване на литературата. Основната имъ грѣшка е, че тѣ превръщатъ въ срѣдство онова, което трѣбва да бѣде целъ на литературното изследване и обратно — въ срѣдствата на това изследване виждатъ неговитѣ — твърде неясни за тѣхъ — цели. Тѣ отричатъ неговата самостоятелностъ — за тѣхъ то нѣма свои специални цели — едни му поставятъ целитѣ на психологията, била тя индивидуална или народна, други — целитѣ на историята, била тя културна, социална или политическа, трети — целитѣ на филологията. Индивидуалната и народна психология, историята на културата, на социалния, икономически и политически животъ, историята и теорията на езика сж въ сжщностъ предметъ на специални изследвания, материалъ за които допринася покрай другото и проучването на литературата, безъ да изчерпва съ това своитѣ сложни и твърде широки задачи. Литературното изследване се докосва само въ нѣколко пункта съ целитѣ на психологията, историята, социологията и филологията, отива по-нататъкъ и се обособява въ свои специални задачи, като се спира главно върху художествената литература; то разглежда нейнитѣ произведения сами по себе и въ връзка съ литературното развитие, уяснява условията на това развитие, обаче не отъ една страна, а въ тѣхната съвокупностъ, и то въ зависимостъ отъ съдържанието, основнитѣ тенденции и духа на разглежданата литература. То не игнорира всички онѣзи произведения, които иматъ предимно историческа, филологическа или пъкъ психологическа стойностъ, ала — въ това се състои обособяването на литературното изследване — за него тѣ иматъ второстепенно зна-

чение; разглежда ги, доколкото може да намѣри въ тѣхъ материалъ за постигане на своитѣ специални цели; чрезъ тѣхъ то уяснява отъ една страна нѣкои сжществени особености въ духа или съдържанието на художественитѣ произведения, а отъ друга — характеризира сложнитѣ условия за възникване и развитие на художествена литература; изследвателятъ на литературата не трѣбва да спре на тѣхъ, а чрезъ тѣхъ да влѣзе въ областъта на своитѣ специални издирвания. — Тукъ можемъ да разграничимъ естетическото разглеждане, което анализира сжщо така художествени творения, отъ литературното изследване. Първото разглежда художественитѣ произведения сами по себе, установява тѣхната художествена стойностъ; за него литературата не е обектъ на изследване, а материалъ за разработка на общата естетика. Главната целъ на литературното изследване е да проучи литературнитѣ явления въ тѣхното възникване и развитие, да установи тѣхната зависимостъ отъ множество външни и индивидуални условия. Като има за задача да проследи причинната зависимостъ между отдѣлнитѣ фази на литературната еволюция, то не може да се ограничи само съ естетическа оценка на тия факти. Покрай това то си поставя една по-широка целъ, отклонява се отъ специалнитѣ задачи на естетическа оценка и си служи съ методитѣ на историческото изследване, като се стреми да опредѣли съотношенията между литературнитѣ факти споредъ тѣхната естетическа ценностъ и да установи какво е допринесло дадено произведение за развитието и обогатяването на художествената култура презъ известна епоха.

2.

Литературното изследване, като си поставя за главна целъ да проследи посокитѣ на литературното развитие, да

изясни неговата сжщност, външнитѣ и индивидуални фактори, при чието въздействие се извършва то, служи си на първо мѣсто съ методитѣ на историкогенетическото изследване, — главно съ категориитѣ на причинностъ и еволюция. То разглежда това развитие като цѣлостенъ, единенъ процесъ, установява постепеннитѣ преходи отъ една стадия къмъ друга, опредѣля вътрешнитѣ каузални отношения между различнитѣ литературни епохи, като взема за неизмѣнна, постоянна негова основа единството въ националния духъ на литературата. Изследването въ дадения случай има за цель да долови главно такива промѣни, които подготвятъ възникването на една по-сложна и по-значителна фаза въ литературното развитие.

За да установи връзката между културната и литературна еволюция, изследвателятъ се спира не само върху художествени произведения, но и върху такива, които нѣматъ художествена стойностъ, обаче разкриватъ нѣкоя интересна страна въ духовния животъ на дадена епоха и отразяватъ нейнитѣ господствуващи възгледи и чувства. Въ дадения случай той не разглежда изключително бележити писатели, творения и литературни епохи, не обяснява литературната еволюция съ ненадейни скокове, а напротивъ, като разглежда и дейността на второстепенни писатели, които образуватъ преходъ отъ една епоха къмъ друга, въ състояние е да обясни прогресивнитѣ тенденции на литературата и да установи, че онова, което при повърхностно наблюдение изглежда като скокъ, въ сжщностъ, при по-внимателно вникване, се оказва бавенъ еволюционенъ процесъ, подготвенъ отъ по-раншни епохи. Докато естетическото разглеждане на литературата игнорира нейното обществено значение, нейнитѣ връзки съ реалния животъ, зависимостта ѝ отъ социалнитѣ и политически условия, а сжщо тъй и въздействието ѝ върху самия животъ, истори-

ческото проучване, напротивъ, посочва значението и историческия смисъл на литературнитѣ явления по отношение на момента, въ който възникватъ, и на причинитѣ, що подготвятъ тѣхното възникване, а сжщо тѣй подчертава въ тия явления ония жизнени елементи, които сж зародишъ, начало на нови форми, ново съдържание и изобщо нови посоки въ литературното движение.

Отъ гледището на посочената цель — да се установятъ посокитѣ въ развитието на националната литература въ връзка съ културнитѣ условия — за насъ добиватъ твърде голѣма важность единъ особенъ родъ материали, на които се е обръщало твърде малко внимание. То сж интимнитѣ писателски изповѣди, разпрѣснати изъ писма, неиздадени ръкописи, мемоари и пр. Всички тия източници на литературното изследване съдържатъ цененъ материалъ за характеристика на епохата, презъ която сж живѣли известни писатели, и на възгледитѣ и идеалитѣ на срѣдата, що ги е заобикаляла. Въ тѣхъ изобилствуватъ интересни факти за вътрешната история на народния животъ. Ако единъ изследвателъ на нашата литература изостави тоя материалъ, той ще се лиши въ сжщность отъ единъ твърде важенъ източникъ на своитѣ изследвания, който не само би ги коментиралъ, но би имъ придавалъ значителна цѣлость и животъ. Можемъ да съжаляваме само, че много отъ тия тѣй важни за характеристика на епохата документи сж още неиздадени, а нѣкои отъ тѣхъ безследно сж изчезнали. — За изяснение на литературното развитие е важно сжщо така да се проследи нашия периодически печатъ преди освобождението. Знаино е, че журналистиката и литературата сж преследвали едни и сжщи задачи и последната е била въ близко родство съ първата по своя публицистиченъ и просвѣтителенъ характеръ. Нашитѣ най-крупни книжовници преди освобождението сж

били въ сжщото време и публицисти. — За литературното развитие ние можемъ да сждимъ и отъ другъ единъ източникъ, все тъй важенъ, както и посоченитѣ — думата ми е за литературната критика, която до освобождението и по духъ и по посока е била въ пълна зависимостъ отъ епохата на възраждането; лицата, що сж изпълнявали службата на обществения будителъ и поета въ сжщото време сж били и литературни критици. Въ критиката главно ние можемъ долови какви възгледи сж имали нашитѣ книжовници за поезията и нейното значение, какъ сж гледали на своето призвание, какви цели сж си поставяли въ своята литературна дейностъ и съ какви изисквания и вкусове сж пристѣпвали къмъ оценка на едно произведение. — Не трѣбва да се забравя, че мемоаритѣ, автобиографичнитѣ изповѣди, писмата, периодическия печатъ, литературнитѣ произведения безъ художествена стойностъ, критиката сж само срѣдства за литературното изследване; чрезъ тѣхъ то се домогва до обяснение на художествената литература или пъкъ на условията за възникване и развитие на такава литература; основната цель на това изследване е насочена къмъ изясняване на онѣзи интимни сили на мисълта и чувството, които намиратъ изразъ въ поетическото творчество, служатъ си съ специални срѣдства за въздействие и въ своето развитие неминуемо се досѣгатъ съ различни прояви на обществения и националенъ животъ.

Отъ становището на литературното развитие за насъ е важно да уяснимъ постепенния преходъ на нашата литература отъ стара къмъ нова, който се извършва презъ време на робството; да доловимъ въ книжнината преди Паисия зародишитѣ на онѣзи нови идеи, възгледи, които намиратъ опредѣленъ изразъ въ Славяно-българската история; да установимъ по-нататкъ въ каква

зависимостъ отъ литературната традиция се намиратъ книжовниците преди Паисия, доколко се отклоняватъ отъ нея и какво ново внасятъ въ националната литература; накрай — да характеризираме първите поетически опити като начало на художествена литература, да проследимъ постепенното нейно зараждане и развитието ѝ при условията на свободния животъ.

Изследването на литературната еволюция обгръща не само художествените форми, видове и родове, но и съдържанието на литературните произведения, идеите и чувствата, изразени въ тяхъ. Развитието на формата е въ тѣсна връзка съ развитието на съдържанието; новото съдържание постепенно промѣня старата традиционна форма. — Когато се разглежда развитието на литературния езикъ нужно е преди всичко да се изясни влиянието, що оказватъ върху него отдѣлни писатели, отдѣлни наречия, а сжщо тъй да се посочи и влиянието на традицията, която въ много отношения задържа неговото развитие, а понѣкога постепенно го откъсва отъ живата народна речъ. Важно е да се очертае при това движението къмъ създаване на общъ книжовенъ езикъ, което у насъ и досега не е завършено, да се характеризиратъ преходните фази въ развитието на езика отъ черковнославянски къмъ новобългарски, да се изтъкнатъ промѣните, що внасятъ въ духа и формите на езика отдѣлни писатели и книжовни произведения. — на първо мѣсто дамаскините, понататкъ — Паисий, Софроний и тѣхните ученици. Характеристиката на нашия литературенъ езикъ би била непълна, ако не се взематъ предъ видъ външните влияния, особено руското. — Въ връзка съ езика трѣбва да се разгледа и развитието на художествения стилъ, да се посочи доколко езикътъ, споредъ промѣните въ неговите ритмични и синтаксични особености, се е превръщаль въ годно срѣд-

ство за развитие на поетически стилъ и изобщо за изразъ на една художествена мисълъ. Това развитие трѣбва да се постави въ връзка и съ усилията на отдѣлни поети да преобразуватъ традиционнитѣ изразни форми, да се противопоставятъ на установенитѣ маниери за писане и по тоя начинъ да се домогватъ до индивидуаленъ стилъ. — Изследването на литературното развитие е още по-интересно, но въ сѣщото време и по-трудно, когато засѣга художественитѣ образи, типове, сюжети, като разкрива какви нови елементи внасятъ въ тѣхъ отдѣлни поети, по какъвъ начинъ ги обогатяватъ и разработватъ.

3.

Споменахъ, че два вида фактори — външни и индивидуални — опредѣлятъ посокитѣ на литературното развитие. Къмъ първитѣ можемъ отнесе влиянието на срѣдата, на социалнитѣ условия, обществения и политически животъ, по-нататкъ — влиянието на чужди литератури. Твърде погрѣшно е да се мисли, че всички тия външни фактори въ своята съвокупность напълно обясняватъ духа на литературата презъ известна епоха и че въ пълна зависимостъ отъ тѣхъ е всѣко произведение, което възниква презъ тая епоха. Външнитѣ условия уясняватъ само отъ една страна дадена литература, обяснението на другата страна трѣбва да диримъ въ индивидуалнитѣ условия на литературната продукция.

Единъ решителенъ опитъ да се установи постоянната зависимостъ между литературата и външнитѣ условия, срѣдъ които възниква, виждаме въ Теновата История на английската литература. За Тена литературата е отражение на народната психология; едната и другата сж продуктъ на едно общо нравствено състояние, което се създава отъ условията на расата, срѣдата и момента. Той обяснява особеноститѣ на литературата изключително въ зависимостъ

отъ поменатитѣ обективни условия, които за него сж *forces primordiales*; между тия условия твърде голѣмо, преувеличено значение той отдава на срѣдата (*le milieu*) — както на физическата, тъй и на нравствената. Ценното въ теорията на Тена е, че тя изтъква значението на външнитѣ фактори, които обуславятъ характера на литературнитѣ произведения; нейниятъ недостатъкъ е, че разглежда литературата и личното дѣло на художника изключително въ зависимостъ отъ обективни влияния. Наистина, отъ всички тия три фактора най-малко въздействието на срѣдата може да се отрече; върху писателя въздействуватъ повече или помалко културнитѣ и обществени условия на неговото време. Срѣдата, между която се движи, нейнитѣ схващания и възгледи оставятъ известна следа въ неговия духовенъ животъ. Обаче не е изключена възможността, отдѣлната личностъ да се противопостави на всички тия външни влияния. Има мнозина писатели, които сж били въ постояненъ конфликтъ съ срѣдата, що ги е заобикаляла, като сж се обособявали съ свои индивидуални възгледи и вкусове, често съвсемъ противоположни на господстващитѣ въ околната тѣмъ срѣда. Обикновено това се случва съ даровити творчески индивидуалности, които разкриватъ нови посоки въ развитието на националната литература. По отношение на тѣхъ условията на нравствената и физическа срѣда не обясняватъ напълно, не изчерпватъ изцѣло всичко онова, що е дадено въ произведенията имъ. Въ тѣхното творчество има нѣщо, което излиза вѣнъ отъ кръга на външнитѣ влияния и съставя тѣхната сжщинска оригиналностъ, безъ която не бихме могли да обяснимъ литературното развитие. — Изобщо Тенъ не опредѣля точния смисълъ на понятието срѣда, което е твърде широко и колебливо. Въ психологически смисълъ ние можемъ да говоримъ за национална и социална срѣда; напоследъкъ виждаме опити — въ сжщностъ твърде

рискувани — да се обясни творчеството на даденъ художникъ, като се излиза отъ икономическата структура на социалната група, къмъ която той принадлежи; покрай това можемъ да говоримъ за културна, битова срѣда, като правимъ разлика между условия отъ битовъ и социаленъ характеръ, между духовенъ битъ и обществено движение и развитие. Трѣбва да се отбележи, че въ какъвто смисълъ и да се тълкува срѣдата, нѣма никакво основание да се разглежда тя отдѣлно отъ момента, както това изисква Тенъ. Преди всичко културнитѣ и социални условия на даденъ моментъ опредѣлятъ духовната активностъ на срѣдата; и въ сжщностъ, при литературното изследване ние имаме да уясняваме зависимостта на литературата отъ националната и обществена срѣда презъ една опредѣлена епоха. — Всички разнообразни тълкувания на понятието срѣда могатъ да се сведатъ къмъ две точки: за едни срѣдата е преди всичко духовна култура, която трѣбва да се разглежда като резултатъ на чисто психически влияния и взаимодействия между отдѣлни личности; застѣпниците на икономическия материализъмъ се противопоставятъ на това тълкуване, като твърдятъ, че срѣдата съ своитѣ особености изцѣло е обусловена отъ реални отношения, отъ материални потребности. Безъ съмнение, много по-широко е схващането, които синтезира тия две тълкувания и разглежда литературното развитие въ връзка съ взаимодействието между отдѣлната личностъ и околната срѣда и уяснява не само реалнитѣ, но и духовнитѣ отношения на това взаимодействие. — Кой отъ тѣзи два фактора, личностъ и срѣда, има по-голѣмо значение за литературното развитие? За всѣка отдѣлна литературна епоха тоя въпросъ има различно решение. Има епохи, презъ които литературното развитие е обусловено предимно отъ влиянието на културнообществената срѣда, отъ политичес-

китѣ и обществени условия на даденѣ моментѣ. Подобна обусловеностъ можемъ да наблюдаваме въ литературата на народи, които, по едни или други причини, сж изостанали назадъ въ културно отношение или пъкъ живѣятъ при изключителни политически условия, народи, у които личността е безсилна да се обособи въ свои идеали и схващания и се отдава на служене на срѣдата. И въ твърде рѣдки случаи въ такива литератури ние можемъ да посочимъ художници, които значително сж надрасли своята срѣда и служатъ на свой идеалъ, а не на духовнитѣ потребности и интереси на известенѣ исторически моментѣ. Историята на литературитѣ все по-ясно подчертава факта, че развитието на даденѣ художникъ е тѣсно свързано съ неговото индивидуално обособяване, съ постепенно освобождение отъ влиянието на традицията и приобщаване къмъ една култура, по-висока отъ тая на околната срѣда. Тамъ, гдето духовниятъ животъ носи елементи на диференциация и допуска подобно обособяване, отдѣлни крупни художници насочватъ литературното развитие. Обикновено това сж художници, които отразяватъ въ своитѣ творения преди всичко индивидуални нравствени и естетически проблеми и за които изкуството е самоцель. Тѣ въздействуватъ не чрезъ съдържанието на творенията си, а чрезъ цѣлостта на своята художнишка и нравствена индивидуалностъ, изразена въ тия творения. За проучването на тѣхнитѣ литературни дѣла особеноститѣ на срѣдата, историческитѣ и политически условия презъ дадена епоха, литературнитѣ влияния и традиции допринасятъ твърде малко. Тукъ трѣбва да се взематъ предъ видъ и други обяснителни причини, които ще диримъ въ личността на художника, въ неговия вътрешенъ миръ, въ особенитѣ условия на неговото духовно развитие.

4.

Литературата ни отъ Паисия до освобождението трѣбва да бжде разгледана преди всичко въ зависимостъ отъ социалнополитическитѣ и исторически условия, при които се е развивала. Главно съ помощта на културноисторически съображения ние можемъ да уяснимъ причинитѣ и сжщността на нашето литературно възраждане, постепенния преходъ на литературата отъ стара къмъ нова. По-нататъшното ѣ развитие, до освобождението, зависи предимно отъ борбитѣ за духовна и политическа свобода, поради което тя съдържа много повече материалъ за културно-исторически, отколкото за чисто литературни изследвания. Нейната естетическа стойностъ се губи предъ историческата ѣ стойностъ. Нейнитѣ представители сж били преди всичко служители на своето време; духътъ и нуждитѣ на времето сж преодолѣли тѣхнитѣ стремежи къмъ индивидуално обособяване; значението имъ състои въ това, че сж били предопредѣлени да извършатъ една висша национално-историческа мисия, да сключатъ смѣткитѣ на миналото, да сведатъ къмъ една обща точка неяснитѣ тенденции на своето време, да дадатъ ясенъ, категориченъ изразъ на тия тенденции, а заедно съ това да посочатъ пѣтищата на бждещето. Тѣ концентриратъ въ себе си духа на своята националностъ и време и му даватъ изразъ, както чрезъ своя животъ, тѣй и чрезъ поетическитѣ си дѣла, колкото и малобройни да сж тѣ. Ето защо представители на доосвободителната ни литература трѣбва да се разглеждатъ на първо мѣсто като изразители на общото движение къмъ духовно пробуждане и политическа свобода и следъ това да се установятъ онѣзи нови елементи, които внасятъ тѣ въ идейното съдържание на живота и въ развитието на художествената литература. Тѣхната книжовна дейностъ трѣбва да се обясни най-напредъ

въ връзка съ културнитѣ и исторически условия, а следъ това да се взематъ предъ видъ като обяснителна причина и тѣхнитѣ индивидуални особености. — Едно важно съображение заставя литературния изследвателъ да се спре на доосвободителната литература, въпрѣки че нейната художествена ценностъ не е особено значителна — най-новата ни литература въ много отношения изразява едно по-нататъшно развитие на предишната, и въ развитието на новобългарската литература, отъ Паисия до днесъ, ние можемъ да изтъкнемъ множество основни художествени форми и мотиви, които постепенно сж еволюирали. Тая еволюция не бихме могли да разберемъ, ако се ограничимъ само въ кръга на художествената литература отъ последно време и игнорираме връзката на литературата съ обществения животъ преди освобождението. Въ дадения случай самия характеръ на литературнитѣ факти, преобладаващитѣ въ тѣхъ тенденции отклоняватъ литературното изследване отъ неговата прѣка цель. Понеже тия тенденции не сж отъ художественъ, а отъ културноисторически характеръ, задачата на литературния изследвателъ се свежда къмъ проучване и обяснение на причинитѣ и условията за създаване на художествена литература; неговата главна цель е да проследи съотношението между културното и литературно развитие.

5.

Между външнитѣ условия, които даватъ тласкъ на литературното развитие, трѣбва да се иматъ предъ видъ и литературнитѣ влияния, които сж предметъ на сравнително проучване. Последното установява посокитѣ на тия влияния, опредѣля размѣритѣ на тѣхното въздействие върху развитието на националната литература, а сжщо

тъй изтъква сходството и връзката между такива историко-литературни факти, които сж близки по време и мѣсто или пъкъ аналогични въ съотношенията на елементитѣ, що ги пораждатъ. Съ помощта на историкосравнителния методъ това проучване може да доведе до ценни резултати, като разшири кръга на своитѣ задачи. Въ повечето случаи сравнителното проучване си поставя за целъ да проследи влияния не само на една литература върху друга, но и въ кръга на една и сжща литература. И по тоя начинъ то прави възможно обяснението на множество литературни явления, които сами по себе, взети отдѣлно, сж мжчно уловими и почти недостъпни за наблюдение. Съпоставянето на нашата литература съ сръбската презъ време на националното възраждане би разкрило множество сжществени особености въ духа на едната и другата; ако ние констатираме между дветѣ не случайна, а по-дълбока и трайна прилика, това ще ни доведе до съображението да установимъ една опредѣлена закономерность въ съотношението между историческитѣ условия и литературното развитие презъ дадената епоха и въ сжщото време да диримъ по какъвъ начинъ сж се отразили въ дветѣ литератури основнитѣ пѣсоки на националното развитие.

Днесъ е немислимо да се проучва коя да е литература изолирано. Значителни външни въздействия могатъ да се проследятъ дори и върху литератури, които на пръвъ погледъ изглеждатъ твърде своеобразни и обособени. Всѣка национална литература, както и самата националность, се образува и самоопредѣля въ пжтя на обмѣната, взаимодействието и подражанието; чрезъ тѣхъ само може да се реализира стремежътъ къмъ национално, самобитно творчество. Възгледътъ, че заимствуванията сж недостойни за единъ бележитъ поетъ или за една известна съ своето значение литература, не издържа никаква критика. Заключението,

което може да се извади отъ най-новитѣ изследвания въ тая областъ е, че историята на всѣка литература, която не се намира въ застой, е въ сжщностъ история на постоянно взаимодействие и заемане. Стойността на литературата не се характеризира отъ самия фактъ на заемането, а отъ качественото съдържание на онова, което се заема, отъ творческия апаратъ, който възприема и своеобразно преработва възприетото, най-сетне — отъ интереситѣ и потребноститѣ на оновова, който заема. Отъ общата неизчерпаема съкровищница на литературата всѣки художникъ има право да заема — обаче ако е въ състояние да създаде нѣщо по-съвършено отъ заетото, или пъкъ напълно да го абсорбира въ своята душа. Всѣка национална литература въ първитѣ стадии на своето развитие подражава, но постепенно, съ развитието на националната култура, се освобождава отъ външното подражание и почва да заимствува само, да усвоява и асимилира заетото, което въ творческия миръ на даровити национални поети добива особенъ индивидуаленъ и националенъ колоритъ. Ето защо когато става дума за влияния и заемания въ творчеството на отдѣленъ поетъ или въ областта на една национална литература, трѣбва да се има предъ видъ винаги въ какво отношение се намиратъ тѣ спроти самостоятелността на литературата и творческата личностъ на поета. Нито литературата, нито поетътъ губятъ своята самобитност — ако я иматъ — като заимствуватъ и се поддаватъ на външни влияния. Националността, традицията, особенитѣ исторически и социални условия, при които живѣе единъ народъ, оставятъ твърде дълбоки следи въ духовния животъ и литературата, и никакви съприкосновения съ външни идеи не могатъ ги изличи. Сжщото може да се каже и за ония следи, които очертаватъ индивидуалността на единъ даровитъ поетъ.

Съ изследването на влиянията и заимствуванията се гони една особена цел — да се установи съ какви нови, оригинални черти се обособява литературата, която заема, да се отлжчатъ самотнитѣ отъ външнитѣ елементи въ нея, да се изтъкнатъ отъ една страна типичнитѣ форми на влиянието и отъ друга — на вкусоветѣ и потребноститѣ, които му отварятъ път, и накрай — да се анализира психическия процесъ, въ който се преработва и промѣня чуждото. Отъ гледището на тая цел трѣбва да се проследи влиянието на сръбската и новогръцка литература върху нашата презъ време на възрождането, тъй сжщо и влиянието на руската презъ време на националнитѣ борби и по-късно. Подобна цел трѣбва да се преследва и когато се изучава влиянието на единъ чуждъ книжовникъ върху отдѣлни писатели и изобщо върху цѣлата книжнина. — За да уяснимъ духа на Софрониевата просвѣтителна дейность, ще трѣбва да разгледаме и влиянието, що е оказалъ върху него възродителтъ на новата сръбска литература, Доситей Обрадовичъ. За да уяснимъ първитѣ П. Р. Славейкови поетически опити въ формално отношение, ще трѣбва да проследимъ неговитѣ връзки съ новогръцката лирика, а особено съ пѣснитѣ на Ан. Христопуло. Формата на Каравеловитѣ повести е въ значителна зависимостъ отъ повеститѣ на М. Возчокъ, а неговата стихотворна речъ въ ритмично отношение е подражание на Шевченковитѣ пѣсни — ето защо грижливо трѣбва да се проучатъ отношенията на Каравелова къмъ малоруската художествена литература; а пъкъ за да се уяснятъ неговитѣ обществени и революционни идеи, отразени въ книжовната му дейность, сжщо тъй и възгледитѣ му върху задачитѣ на литературата, трѣбва да се характеризиратъ отношенията му къмъ тогавашната руска публицистика и литературна критика. Не отъ по-малко значение

сж литературнитѣ влияния върху наши писатели следъ освобождението — напримѣръ, влиянието на нѣмската поезия върху Пенча Славейковъ. Обаче не е достатъчно само изтъкването на литературнитѣ източници и заемания — много по-важно е да се обяснятъ вжтрешнитѣ мотиви на заемането, да се посочи по какъвъ начинъ писателитѣ сж преработвали заетото и доколко сж били въ състояние да вложатъ въ него нѣщо самостоятелно и оригинално. — За да могатъ се изясни и отъ друга страна онѣзи поетически мотиви, които изразяватъ особеноститѣ на националната психика, отъ голѣмо значение би било съпоставянето на литературата ни съ тая на другитѣ славяни — съпоставянето на такива факти, които сж въ зависимостъ не единъ отъ другъ, а отъ една обща първопричина, що се крие дълбоко въ формитѣ и особеноститѣ на расовата психика. Сравнителното славянско езикознание, следъ трудоветѣ на редица бележити слависти, е сложено на здрави научни основи. Време е за сравнително проучване на славянскитѣ литератури. Въ тѣхната обща история единъ дълъ трѣбва да заема и проучването на нашата литература отъ тая страна.

Трудността на сравнителното проучване състои въ това, че то предполага у изследвателя значително богатство отъ исторически и художествени асоциации, съ помощта на които разкрива широки перспективи за изследване. Отъ друга страна, то трѣбва да се извършва съ твърде голѣма предпазливостъ и съобразителностъ. При изследването необходимо е да се прави строга разлика между сходства, които се дължатъ на непосредно влияние и такива, които сж възникнали безъ какво да е взаимодействие, а само поради еднаквостъ въ общественитѣ и национални условия или пъкъ въ психиката на творцитѣ. Въ процеса на нашето национално и литературно възраждане ние можемъ

да констатираме множество факти, които се сходятъ съ подобни тѣмъ въ историята на сръбското възраждане. И когато се съпоставятъ тѣ, не всѣкога може да се говори за взаимни влияния — обяснението въ много случаи трѣбва да се дири въ еднаквитѣ нравствени и политически условия въ националния животъ на сърби и българи.

6.

Казахме, че личността на писателя сжщо тѣй може да бжде важенъ факторъ за посоката и развитието на литературата, както и общитѣ културноисторически условия. За да разкрие и другата сжществена страна на това развитие, изследвателятъ трѣбва да разгледа личната психика на самитѣ творци, условията на тѣхното вътрешно развитие и обособяване. Това разглеждане е толкова по-задължително, колкото по-малко зависи литературното развитие отъ условията на обществения и политически животъ. Изследването на литературата откъмъ културноисторическа страна се спира предимно върху такива нейни особености, въ които типично е изразенъ духовниятъ животъ на епохата; то обръща внимание главно на обществената дейность на писателя, на неговото активно отношение къмъ околната срѣда, като се спира предимно върху съдържанието на произведенията му; уяснява ни неговата обществена и литературна дейность само отъ една страна, разкрива ни го откъмъ неговитѣ общи интереси и стремежи, безъ да посочва тѣхнитѣ основни причини и последствия върху интимния вътрешенъ миръ на личността, безъ да изтъква въздействието, що е оказалъ писателятъ върху своето време и главно върху развитието на националната литература; въ сѣнкитѣ на това изследване се губи отдѣлниятъ писателъ — ние го виждаме обезличенъ, лишенъ отъ индивидуални черти; той е разгледанъ като проводникъ на идеитѣ, що вълнуватъ окол-

ната срѣда, като изразителъ на съставнитѣ обществени сили, като продуктъ — не и като импулсъ. За да се установи въздействието му върху литературата, необходимо е преди всичко отблизо да се проследи неговото вътрешно развитие, да се очертаятъ външнитѣ — благоприятни или неблагоприятни — условия на това развитие, да се разкриятъ по-нататъкъ онѣзи духовни интереси, които го ръководятъ въ литературната му дейность; необходимо е сжщо така, следъ като бжде характеризиранъ той като синъ на своето време и страна, да се проследи не само въ какви размѣри му е въздействувала националната и обществена срѣда, но и доколко се е отнасялъ той съзнателно и активно къмъ това въздействие, като му се е поддавалъ или противопоставялъ. Откъмъ тая страна твърде интересно е да се разкрие отношението на писателя къмъ публиката, да се изясни дали той се е влиялъ отъ нейнитѣ оценки, дали се е стремилъ да ѝ угоди или, напротивъ, постоянно е воювалъ съ нея.

Съпоставянето на писателя съ литературната традиция, съ дейността на неговитѣ предходници, установява какво е усвоилъ той отъ тѣхъ, какво е изоставилъ и най-сетне — какво е допринесълъ не само за общото развитие на националната литература, но и за развитието на онзи литературенъ родъ, въ чиято областъ той работи предимно.

Материалното положение на разглеждания писателъ трѣбва да се отбележи като твърде значително външно условие за неговото развитие. Важно е да се знае какъ се е отразило то върху литературната му дейность, дали е благоприятствувало или, напротивъ, заставяло го е да върши компромиси между своето призвание и външни задължения. Когато е дума за творческа способностъ на даденъ художникъ, за онова, което той би могълъ да стори, но не го е сторилъ поради неблагоприятни външни условия, голѣмо значение трѣбва да се отдаде на неблагоприятнитѣ мате-

риални условия — особено у насъ, гдето хонорарътъ е една подигравка съ литературния трудъ. „Мнозина херои на перото у насъ — пише единъ отъ първитѣ ни поети въ една автобиографична бележка — за да си осигурятъ колко годе човѣшки животъ, записали сж се въ еснафа на хамалитѣ. Свобода и самостоятелностъ — покровителитѣ на гения, не сж познайници на нашия поетъ и това е една отъ великитѣ негови скърби — отрова, която убива, както е убивала, още въ зародишъ сума негови рожби. За да не подсмърча за кжшей хлѣбъ, той чиновничествува...“

Обаче на първо мѣсто трѣбва ди бждатъ изяснени главнитѣ етапи въ духовното развитие на писателя, факторитѣ, що сж способствували за формирането на неговата индивидуалностъ, особенитѣ преживѣлици и събития въ неговия личенъ животъ, които сж оставили значителна следа въ духа и посокитѣ на литературната му дейностъ. Защото сжщественитѣ и най-характерни моменти на литературното развитие ще намѣрятъ своето обяснение въ вжтрешния животъ не само на околната срѣда, но и на писателската личностъ. Въ тоя вжтрешенъ животъ именно се сблъскватъ всички вжншни влияния, видоизмѣнятъ се въ форми на нови психически наслоения и пресъздаватъ по тоя начинъ личната и обществена психика. Само чрезъ проникване въ духа на личността и въ духа на ония условия, що въздействуватъ на нея и въ сжщото време отразяватъ нейното въздействие, могатъ се изясни както интимнитѣ вжтрешни сили, въ които сж се претворили различнитѣ вжншни въздействия, сжщо тѣй и основнитѣ причини отъ общественъ и индивидуаленъ характеръ, които мотивиратъ и свързватъ вжншнитѣ факти на литературното и културноисторическо развитие. — Обаче не всѣки изследвателъ на литературата е въ състояние да стори това: необходима е въ дадения случай жива интуиция, способностъ

за вживяване и вчувствуване въ духа на дадена епоха или творческа личност. Тая способност бихъ назовалъ съ Гетевия терминъ *Anempfindung*. Безъ дарбата за такова едно вътрешно сродяване съ писателя и неговото време ще останатъ неясни дълбокиѣ взаимодействия между посоченитѣ два основни фактора на литературната еволюция. Защото библиографичнитѣ и лингвистични данни, колкото и да сж богати, съображенията на историка, колкото и да сж логични и духовити, и най-сетне общитѣ естетически и философски интерпретации, колкото и да сж ценни сами по себе, все пакъ твърде слабо обясняватъ литературата въ взаимодействието на всички ония вътрешни и външни сили, които я създаватъ. — Нека речемъ, че имаме предъ себе си една студия върху Л. Каравелова и неговата литературна дейность; изследвателятъ подробно е изложилъ всички важни моменти въ неговия външенъ животъ, до колкото сж известни, характеризиралъ е особеноститѣ на неговия своеобразенъ литературенъ езикъ и стилъ, грижливо е очерталъ външнитѣ условия, при които е живѣлъ и действувалъ, разгледалъ е подробно неговитѣ литературни дѣла, революционната му и просвѣтителна дейность... Но съ всичко това възпроизвелъ ли ни е той образа на Каравелова, изтъкналъ ли е дълбокиѣ вътрешни мотиви на неговата литературна, публистична и обществена дейность, опредѣлилъ ли е неговото мѣсто въ духовното национално развитие, неговитѣ живи връзки съ духа на епохата? Не. Защото изследвателятъ въ дадения случай е работилъ, тъй да кажа, фрагментарно, той не се е домогналъ до една основна, дълбока концепция на личността и епохата, не се е вживѣлъ въ тѣхния духъ и неговата работа не носи творчески характеръ. Такъвъ единъ изследвателъ въ най-добрия случай може да събере и систематизира материалѣ за сжщинското проучване на Каравелова или на кой

и да е другъ писателъ, безъ да е въ състояние да отиде по-нататкъ, да одухотвори онова, което въ тия материали изглежда безжизнено, да разкрие тайната и скрития животъ на миналото. — Обаче трѣбва да се отбележи, че само едното вживяване и прозрение въ духа на миналото, вътрешното сродяване съ писателя и епохата, е още недостатъчно: резултатитѣ на интуитивното схващане ставатъ ценни именно чрезъ грижлива разработка на материала и чрезъ по-нататъшни обобщения.

7.

Въ връзка съ изследването, което има за целъ да установи вътрешнитѣ отношения между епохата и творческата личностъ и въздействието на последнитѣ върху литературното развитие, трѣбва да се постави въпросътъ за съотношението между тая личностъ и нейнитѣ творения. Обяснението на новитѣ елементи, които поетътъ влага въ литературата и създава условия за по-нататъшното ѝ развитие, трѣбва да диримъ преди всичко въ неговия творчески миръ, гдето възприетото отъ вънъ претърпява своеобразна преработка и се пречупва презъ призмата на единъ индивидуаленъ духъ. — Две нѣща главно налагатъ своя отпечатъкъ върху творенията на художника и обуславятъ тѣхната своеобразностъ — миогледътъ и творческата му мощъ. Съ тия две страни на своя духъ той се обособява и въздействува най-силно и неотразимо върху онѣзи, които сж въ състояние вътрешно да се сродятъ съ него. Миогледътъ и творческата мощъ се сливатъ въ едно неразривно цѣло и ето защо ние не можемъ да разглеждаме творенията на художника отдѣлно отъ негова вътрешенъ миръ и, изобщо, отъ неговото схващане на живота. Само едно повърхностно наблюдение може да отлжчи личността на художника отъ творенията му — бихъ отишелъ по-нататкъ:

да разглежда художника, поета независимо отъ човѣка, нравствената личностъ. Поезията е отражение еднакво и на предимствата и на недостатъцитѣ на единъ вътрешенъ свѣтъ. Цинизмътъ на душата, нейнитѣ висши устреми, чувствата, що властвуватъ надъ нея и я гнетятъ или поддѣматъ — всичко това добива изразъ въ художественото творение, независимо отъ волята и съзнанието на художника. Твърдението на Паскаля, че въ стиха се отразяватъ винаги неджгавоститѣ и съкровищата на душата, може да се отнесе къмъ цѣлата областъ на художественото творчество. Изкуственото разграничение на факти отъ вътрешния и външенъ животъ на художника, естетическитѣ и етически категории, къмъ които се подвеждатъ тия факти, формалното обяснение на поетически творения — всичко това нищо не опредѣля и до никакви съществени резултати не води, ако не се базира на единъ дълбокъ психологически анализъ, който свежда тия категории и факти къмъ една основна психическа сжщностъ; а тая сжщностъ еднакво мотивира и миогледа на художника и особеноститѣ на неговото творчество. Имаме ли вътрешна възможностъ да се домогнемъ до нея — до първопричината — ние ще уяснимъ по-нататкъ размѣритѣ и стойността на оная искреностъ, която поетътъ е вложилъ въ творенията си, ще разкриемъ усвоенитѣ маниери, изкуственитѣ форми, съ които той съзнателно е искалъ да ни отбие отъ пжтищата, що водятъ къмъ неговия оскжденъ творчески миръ. Искреностъ, въ която прозира глжбина — това е първото, съ което може да ни завладѣе едно художествено произведение. Липсува ли тя — всичко друго е литература.

Миогледътъ и творческата мощъ, които сж въ непосредна връзка съ поетическата искреностъ, ние ще диримъ отразени като единство въ творенията на художника. Срѣдъ множеството образи, мотиви, идеи, които той въз-

създава, ние трѣбва да диримъ единъ обединяващъ центъръ, една основна черта, за да отлѣчимъ същественото отъ незначителното въ неговитѣ творения. За да постигнемъ това, необходимо е, преди всичко, да уяснимъ посокитѣ на неговото творчество, да доловимъ отражението на поменатата основна черта въ неговата творческа фантазия, въ начина, по който той възсѣздава както външния, тъй и своя вътрешенъ свѣтъ. — Доколко творенията на даденъ художникъ сж непосреденъ изразъ на неговия индивидуалитетъ, това зависи твърде много отъ характера на неговото творчество — колкото повече разсѣдъчни елементи преобладаватъ въ последното, толкова по-трудно е да се долови духовния образъ на твореца, и, напротивъ, художникътъ повече е срастнатъ съ творенията си, колкото е поинтуитивно въ основата си неговото творчество. Обаче онова, което той изразява въ произведенията си, не е винаги характерно за вътрешния му миръ; за да се домогнемъ до характерното, трѣбва да разгледаме творческия процесъ и отъ друга страна, да установимъ дали разглежданиятъ художникъ спокойно обмисля и разработва своитѣ творения, като възпроизвежда само онова отъ преживяванията си, което е утаено, кристализирано въ неговата душа или, напротивъ, твори импулсивно, безъ да е отдѣлилъ въ преживяванията си случайното отъ същественото и да се е освободилъ напълно отъ реалнитѣ елементи на преживяното, безъ да се е почувствувалъ властенъ надъ всички ония образи, рефлексии, настроения, които възникватъ и бързо се смѣнятъ въ неговата душа. — Мирогледътъ на художника се отразява преди всичко въ съдържанието на неговитѣ произведения, въ сюжетитѣ, що разработва, въ проблемитѣ, които поставя чрезъ своитѣ творения. За насъ е важно да установимъ какъвъ смисълъ влага той въ разработката на тия сюжети — дали се спира да изобрази

преходното, тленното въ живота или, напротивъ, въ преходното се стреми да долови онова, що е трайно и неизмѣнно.

Единството между творецъ и творение се изразява най-завършено въ единството между форма и съдържание, чието установяване е главна задача на естетическото разглеждане на литературата.

8.

Крайната целъ на естетическото разглеждане не е да анализира изключително формата или пъкъ съдържанието на художественото произведение, а да разкрие спонтанната, органическата връзка между форма и съдържание, да посочи доколко се покриватъ едното и другото, доколко се сливатъ въ една неразложна художествена цѣлостъ. Всички отдѣлни анализи, които засѣгатъ формата и съдържанието, сж насочени, въ сжщностъ, къмъ тая обща целъ и въ това именно се състои единството въ областта на естетическото разглеждане.

Формалнитѣ и реални елементи, които естетическиятъ анализъ установява въ едно художествено произведение, трѣбва да се установятъ въ тѣхното отношение къмъ творческата личностъ на художника. Въ връзка съ тая личностъ трѣбва да се разгледатъ изразнитѣ срѣдства, съ които той си служи, художественитѣ образи, които сж отличителни за неговото творчество, вътрешната и външна композиция на неговитѣ произведения. Нека разгледаме по-отблизо върху какви елементи трѣбва да се спре естетическиятъ анализъ.

Езикътъ трѣбва да бжде предметъ на разглеждане, доколкото е нужно чрезъ неговитѣ особености да се характеризира стилътъ. За да установи основнитѣ елементи на индивидуалния стилъ, изследвателятъ трѣбва да опредѣли

преди всичко до каква степен художникът се отклонява от ритмичните и синтаксични особености на общия литературен език, какви своеобразни особености внася във фонетиката, морфологията и синтаксиса на литературния език, с който си служи. Във дадения случай е необходимо да се установят външните езиковни влияния, що са въздействували върху словаря и конструкцията на неговата реч, чуждиците, архаизмите и обратите, с които се характеризира последната; по-нататък — от каква стойност е нейният национален колорит, доколко тоя колорит свидетелствува за едно непосредно сродяване с живия народен говор. Важно е също така да се установи каква точност влага авторът в думите и формите, с които си служи, синтетична ли е или аналитична синтаксичната конструкция на речта му, доколко тая конструкция дава точен израз на неговата мисъл. Не от по-малко значение е да се определи богатството или оскудеността на изразите и образите, с които си служи той. Във връзка с това трябва да се изясни пропорцията между външния израз и съдържанието на мисълта, да се установи дали поетът е пестелив във употребата на изразни средства, изобщо дали се стреми да се домогне до най-съответен и кратък израз на своята кондензирана мисъл или, напротив, прехосва множество изразни средства, само защото самата негова мисъл е още смътна и неопределена. Всичко това е във тесна връзка с посоките на мисълта, с нейното богатство или оскуденост.

За стила можем да сждим главно от онова общо впечатление, което изнасяме от творенията на един художник. Ако това впечатление е цялостно, определено, ние говорим за единство във стила, въ противен случай — за отсъствие на стил. Стилът, въ сжщност, е съвкупност от онзи изразни средства, които тесно са

свързани съ личността на художника и въ които най-непосредно се откроява неговата натюрелъ. Отъ стила ние сждимъ за основнитѣ чувства и представи, отличителни за даденъ художникъ. Въ стила се разкриватъ промѣнливитѣ настроения на последния, неговъ темпераментъ, емоционалниятъ тонъ на творчеството му, постояннитѣ пжтища на неговитѣ асоциации, мудността или бързината на мисълта му. Въ стила се проявява сжщо така вътрешната музикалностъ на поетическата речъ. Стилътъ ни разкрива духовитостта на поета, неговата наивностъ или сантименталностъ, прозаичността или поетичността на неговата мисль. Посрѣдствомъ стила ние чувствуваме присѣтствието на поета, на живия човѣкъ, който беседва съ насъ и се самопроявява не толкозъ въ съдържанието на онова, що говори, колкото въ тона, съ който говори. Ето защо колкото е по-богатъ стилътъ съ индивидуални черти, толкова е по-трудно да се характеризира — дори въ случаи, когато впечатлението отъ него е твърде опредѣлено и ясно. Трудно можемъ долови онѣзи елементи на стила, които ни поставятъ въ близко общение съ поета. Въ нѣкои случаи въздействува особеното нареждане на думитѣ, особеното съпоставяне на образитѣ, картинитѣ, които ние живо чувствуваме. Често въздействието се дължи на способността на автора да извиква у насъ такива представи, които най-добре разкриватъ неговото чувство и мисль. Въ много случаи една единствена дума ни сродява съ поета — каточели въ нея той е затворилъ всичкото съдържание на своята поезия и на вътрешния си миръ. Тукъ нѣма никакъвъ смисль да се разглежда думата въ нейното буквално значение, — важно е да се разкрие преди всичко нейната своеобразна чувствена и пластична стойностъ. Тропитѣ, фигуритѣ, художественитѣ наречия, съ които си служи поетътъ, трѣбва да се разглеждатъ не сами по себе,

за да се подведатъ подъ формалнитѣ категории на стилистиката, а като свидетелства на душевно състояние, като особености на самия натюрелъ на поета. Въ сжщностъ тѣ разкриватъ една интересна страна въ негова творчески миръ, уясняватъ ни какъ възприема той нѣщата. Тропитѣ изразяватъ единъ признакъ на външни явления и нѣща или пъкъ на вътрешни състояния — и то тъкмо онзи, който най-силно е въздействувалъ на поета. Последниятъ се самопроявява сжщо тъй и въ начина, по който одухотворява природата. Ако той нарича узрѣлитѣ класове морни, а вечерята — замечтана, това не е външна, безсѣдържателна украса на неговата речъ, а едно своеобразно поетично себевлагане въ външния свѣтъ. — Въ връзка съ поетическия натюрелъ трѣбва да се разглежда ритма, който е неотъемна особеностъ не само на стихотворната, но и на неотмѣрената речъ. Важно е да се характеризира не външния ритъмъ, метриката, а да се иде по-нататкъ — да се установи вътрешната музикалностъ, която е несъмненъ признакъ за непосредствеността и искреността на самото творчество. Срѣдствата на външната ритмичностъ могатъ да бждатъ усвоени отъ всѣки технически литературенъ талантъ, обаче само истинскиятъ поетъ може да изрази въ външната форма музиката на своята душа, само неговата речъ, както казва Карлайлъ, се слага отъ само себе си ритмично. Безъ съмнение много по-трудно е да се долови и характеризира вътрешната ритмичностъ на неотмѣрена речъ, гдето тя е много по-непосрѣдна и самопроизволна, отколкото въ едно стихотворение.

По-нататкъ естетическото разглеждане трѣбва да анализира художественитѣ образи, да установи стойността имъ въ зависимостъ отъ тѣхната неразложимостъ и неизчерпаемостъ. Безконечностъ, неразложимостъ и неизчер-

паемостъ — ето какво трѣбва да дири литературниятъ изследвателъ въ единъ художественъ образъ, безразлично дали тоя образъ едва се долавя въ неяснитѣ контури на мимолетно настроение или пъкъ е типиченъ изразъ на трайни общочовѣшки черти. Има образи, които носятъ алегориченъ характеръ, въ които можемъ вложи само едно съдържание — можемъ ги изчерпа безъ особено усилие, безъ творческа работа на нашата мисль; лишени отъ поетически фонъ, тѣ не проникватъ дълбоко въ нашето чувство и въображение, не се превръщатъ въ елементъ на вътрешния ни животъ. Има други, които могатъ да се нарекатъ художествени символи поради това, че разкриватъ широкъ просторъ за мисльта и въображението — въ тѣхъ, въпрѣки най-грижливия анализъ, все остава нѣщо иррационално и неизчерпаемо, бихъ казалъ — нѣщо вѣчно по своята жизненостъ. Тия образи именно съставятъ художественото богатство на единъ поетъ и една литература — тѣ сж най-живитѣ импулси за развитието на художествената литература. Стойността на художественитѣ образи зависи не само отъ тѣхната неизчерпаемостъ, но и отъ значителността на националнопсихическитѣ черти, що съдържатъ тѣ въ себе си. Отражението на националността като психическа форма можемъ проследи въ творенията на всѣки даровитъ поетъ, въ духа и характера на неговото творчество, а особено въ създаденитѣ отъ него художествени типове. Ала при проучването на тия типове трѣбва да се прави строга разлика между национални и социални черти. Нашата художествена литература съдържа доста богата галерия отъ типове изъ обществения и политически животъ, които не изразяватъ дълбокитѣ и трайни особености на националната психика, а временнитѣ условия на обществения животъ и различнитѣ житейски отношения. Възъ основа на

тия образи, които съ с постепенното развитие на социалния животъ мѣнятъ своя обликъ и съдържание, могатъ да се изучаватъ само преходнитѣ форми на историческия и общественъ животъ. — Отъ такова значение сж множество портрети, създадени отъ Ив. Вазова, реалистични въ най-тѣсенъ смисълъ. Ала дълбоконационални типове едва ли бихме могли да посочимъ. При все това можемъ намѣри ценни елементи за възсъздаването на такива типове, особено въ поезията на Пенча Славейковъ, поради което неговото творчество, както и творчеството на подобни поети, се характеризира съ много по-дълбокъ националенъ духъ, отколкото онова, продуктъ на което сж общественитѣ и съсловни художествени типове. — У насъ мнозина повърхностни и кжсогледни ценители на литературата сж склонни да отдаватъ твърде голѣмо значение на възпроизвеждането на външния народенъ животъ въ една съвременна или историческа обстановка, неспособни да разбератъ, че не въ това е стойността на едно художествено творение. Важно е какво прозрение има художникътъ за трайнитѣ националнопсихически черти, доколко е въ състояние да ги долови въ историческо минало и въ сегашния животъ и да имъ даде завършенъ поетически изразъ. Тия черти, както казахъ, опредѣлятъ дълбоката психическа сжщностъ на националността, нейния своеобразенъ духъ, и за да бждатъ изразени, не сж достатъчни само български имена и българска обстановка.

Естетическото разглеждане не трѣбва да се ограничи само съ анализъ и уясняване на стила и художественитѣ образи, а за да стигне до крайната си цель, трѣбва да се спре и върху други страни на художественото произведение. Единството между форма и съдържание е изразено съ релефна ясностъ въ цѣлостта на разглежданото творение. Нужно е да се проследи въ каква зависимостъ

се намиратъ отдѣлнитѣ негови части отъ основната идея, вложена въ него — дали тѣ сж слѣти въ една неразложима органическа цѣлость или, напротивъ, връзката помежду имъ е външна и случайна. Мотивировката на поетикитѣ, която художникътъ спазва въ своето произведение, сжщо така трѣбва да се цени въ зависимостъ отъ вътрешната цѣлость на самото произведение и отъ неразложимостта на художественитѣ типове. И въ такъвъ случай не външната мотивировка е важна, а вътрешната, психологическата.

Вънъ отъ кръга на специалнитѣ задачи на естетическото разглеждане можемъ посочи и друга една, странична задача, разглеждането на която образува преходъ къмъ историческото разглеждане на литературата. Отъ гледището на посоченитѣ художествени схващания и изисквания можемъ установи дали дадено произведение отъ една предишна епоха има и днесъ художествена стойностъ или отдавна е минало въ архивитѣ на литературата и има изключително историческо значение; можемъ сжщо така да изяснимъ доколко известенъ писателъ въ своитѣ произведения се явява публицистъ, агитаторъ и доколко — поетъ и художникъ, где и при какви случаи допуска компромиси между поета и публициста въ себе си. Обаче разглеждането може да иде и по-нататъкъ — да оцени произведенията на предишенъ поетъ споредъ онѣзи възгледи, които е ималъ той за поезия и поетическо творчество изобщо, а сжщо така и споредъ естетическитѣ вкусове и изисквания, които сж били преобладаващи и характерни за неговото време. Въ такъвъ случай изследвателътъ е принуденъ да се спира и върху произведения, които задоволяватъ едно твърде примитивно естетическо възприятие и чиято естетическа стойностъ е твърде незначителна. Следъ като характеризира естетическитѣ вкусове

на едно минало време, по-нататък, чрез сравнително проучване на литературните произведения, той може да конструира историята на тия вкусове въ националната литература, да посочи доколко известни произведения сж способствували за създаване и развитие на естетическа култура.

9.

Литературното изследване, а особено разглеждането на литературата откъм художествена страна, поставя известни задължения на литературния изследвател. Последният съ никакви външни сръдства не е въ състояние да вникне въ художественитъ особености на едно творение и да долови неговата цѣлостъ, ако индивидуалитетътъ на художника остане чуждъ за негова духъ. Не притежава ли той способностъ да се сроди вътрешно съ художника, да се домогне до висотитъ на негова мирогледъ и творчески духъ, за него художественото творение ще остане тайна, къмъ която води само единъ пътъ, закритъ за него. Това е пътътъ на художественото съзерцание и схващане — на прозрението въ единството между художникъ и творение. Отъ една страна е необходимо вживяване въ възсъздаденото отъ художника, отъ друга — проникване чрезъ творението въ духа на твореца. Съзерцанието и вътрешното проникване сж основа на художественото тълкуване. Въ този пунктъ разглеждането на литературата решително се отклонява отъ методитъ на научното изследване, понеже има за главна цель изтъкване на индивидуалния моментъ въ художественото творчество. Въ дадения случай за насъ е важно да установимъ художественото произведение не като продуктъ на външни условия, а като дѣло на творческа индивидуалностъ. Обаче личността, съ всичката сложностъ и преплетеностъ на нейнитъ вътрешни преживявания, е достъпна не толкозъ за обективно наблюдение, колкото за

непосрѣдно, интуитивно схващане. Наистина, художественото творчество покрай своята субективна страна има и друга, обективна, достъпна за научно наблюдение. Психологията на фантазията, на паметта, на художественото творчество изобщо, съ много свои особености е достъпна за подобно наблюдение. Сжщо така твърде много могат допринесе за обективното художествено тълкуване аналогитѣ съ други изкуства, близкото запознанство на изследвателя съ историята и теорията на изкуствата; външнитѣ форми на поезията, сюжетътъ на едно художествено произведение, неговата външна архитектуроника, отдѣлнитѣ възпроизведени характери и ситуации, вложенитѣ мисли сжщо могат да бждатъ достъпни всѣкому за разглеждане и външна характеристика. Ние знаемъ, че и най-обикновениятъ самозванъ естетикъ смѣта за своя специална задача да раздроби художественото произведение на неговитѣ съставни части, да разкрие техниката на неговото създаване, да анализира до най-малки подробности всѣка отдѣлна частъ и да класифицира въ рамкитѣ на една шаблонна схема различнитѣ поетически мотиви и възсъздадени характери. Въ повечето случаи съ това се изчерпва тѣй наречениятъ естетически анализъ, който умъртвява художественото произведение, за да разбере неговата форма, неговото съдържание, безсиленъ да се домогне до най-сжщественото — негова духъ, гдето се сливатъ личността и творението и намиратъ обяснение всички формални и реални елементи на даденото творение. Сжщността на творчеството остава скрита за научното наблюдение — то води само до дверитѣ на художественото творчество, безъ да дава ключа на проникването. Първото условие за художествено тълкуване е да се проникне въ духа на разглежданото творение и въ зависимостъ отъ него да се обяснятъ всички негови особености. Първото задължение на художествения критикъ е

или да се домогне до този духъ или, ако е безсиленъ да стори това, да подири своето сжщинско призвание и да се откаже отъ ролята на ценителъ въ областта на изкуството. Художественото тълкуване трѣбва да бжде въ основата си иманентна репродукция на художественото произведение въ духа на неговия създателъ. Обаче това тълкуване трѣбва да бжде изразено, както казва Оскаръ Уайлдъ, по новъ начинъ и въ нова форма. Който е безсиленъ да стори това, за когото художественото творение не е символъ на неговия собственъ животъ, той никога не ще бжде ценителъ на това творение. Само единъ продуктивенъ духъ може да се домогне до творческата дейность на художника, да я изрази и цени. Липсува ли на литературния тълкувателъ художественъ нервъ, способностъ за художествено съзерцание — естетическия формализъмъ, предвзетитѣ норми и категории нѣма да му разкриятъ тайнитѣ на художествената красота. За да бжде на висотата на своето призвание, той трѣбва да притежава нѣщо повече отъ аналитиченъ умъ и отъ усвоени шаблонни естетически догми — нѣщо повече отъ способността за търпелива и упорита работа. Колкото е по-богата и многостранна неговата духовна организация, толкозъ по-голѣма възможность ще има да разкрие повече страни въ едно художествено творение и да проникне подълбоко въ него. Съ колкото повече жизненъ и художественъ опитъ, съ художествени наблюдения и самонаблюдения разполага той, колкото повече е въ състояние да се приобщи съ културата на своето, новото време, толкозъ по-възможно ще му бжде да долови задъ формата на художественото произведение онова, което въ него е жизнено и неувѣхващо. Въ такъвъ случай той би се явилъ изразителъ на една конгениална, продуктивна критика, която изтъква не само индивидуалната сжщностъ на художественото произведение, но и вѣчното, безкрайното въ него —

онова, което има всички възможности да живѣе както въ духа на литературата като неизчерпаема художествена идея, тъй и въ духа на културата като импулсъ на себепознание и творчество. Ето защо за узнаването и по-нататъшната разработка на една литература сж отъ голѣмо значение тълкуванията и оценкитѣ отъ страна на художници и поети, които понѣкога разясняватъ не само свои, но и чужди творения. Художникъ само може да разбере напълно художника. Той по собственъ опитъ знае срѣдствата и пжтищата на творчеството и преди всичко чрезъ самонаблюдение може да ги долови у другъ художникъ. Като се вглѣбява въ едно чуждо творение, той е въ състояние да разкрие такива негови особености, които обикновениятъ наблюдателъ никога не ще забележи. Отъ тая страна именно сж ценни повечето литературни характеристики отъ Пенча Славейковъ, въ които не всички смѣли твърдения сж обосновани и не всички изложени впечатления сж подкрепени съ анализи и примѣри; но за това пѣкъ тѣ даватъ ценни насочвания за по-нататъшни наблюдения и изследвания. Разбира се, често художникътъ-тълкувателъ може да се заблуди, да се превърне въ тълкувателъ на самия себе при разглеждане на едно чуждо творение и да припише другиму специфичнитѣ особености на своята творческа натура; ала у него и заблужденията иматъ значение, понеже свидетелствуватъ за негова вътрешенъ миръ — тѣ ни разкриватъ входа къмъ неговото сжщо тъй значително творчество. Не трѣбва да се забравя, че интерпретациитѣ на поети и художници иматъ значение само като насочвания, а не като системни и изчерпвателни изследвания, каквито тѣ не сж. Художникътъ-тълкувателъ въ твърде рѣдки случаи е въ състояние да преработи и обобщи резултатитѣ на своето схващане. Литературниятъ изследвателъ безъ друго трѣбва да се ползува отъ неговитѣ тълкувания — обаче твърде внимателно.

И тъй, мисълта ми е, че литературното изследване, което установява не само външните въздействия върху литературната еволюция, но и каузалната връзка между отделните нейни фази, като проучва най-напред поотделно нейните произведения, безъ друго трѣбва да има обособяването си въ художественото схващане и проникновение, чрезъ което може да се проследи по какъвъ начинъ външните въздействия и вътрешните индивидуални мотиви се кристализуватъ въ душата на художника въ една цѣлостна художествена форма. Това схващане, което ни разкрива духа на творението и чрезъ него духа на неговия авторъ, ще ни подскаже въ какви размѣри разглежданото творение може да бѣде обектъ за научно литературно изследване; въ сжщностъ то е предпоставка на изследванията и обобщенията, които засѣгатъ вътрешните и формални особености на даденото творение. Проникнемъ ли въ духа на известенъ поетъ, ние вече имаме опредѣлено представление за негова духовенъ образъ; за насъ творенията му сж проява на тоя неизчерпаемъ духъ, ние знаемъ кое е свойствено и чуждо нему. Следъ като сме се приобщили съ вътрешната музика на неговата поезия, съ образитѣ, що сж пленили неговата душа, ние знаемъ въ какви поетически форми може да се превѣплѣщава тая душа. Въ такъвъ случай смѣло можемъ да говоримъ за естетически категории и норми — обаче за такива, каквито ни подказва нашето художествено схващане и сжщността на разглежданото творение — да правимъ по-нататъшни съпоставяния на дадения художникъ съ други, сродни или противоположни нему — тия съпоставяния нѣма да бждатъ само външни — да подчертаемъ приликата или контраста между тѣхъ и да разширимъ съ това кръга на нашитѣ обобщения. — Научното изследване на литературата, за да има смисълъ и оправдание, непременно трѣбва да бѣде

обусловено отъ художествено схващане и тълкуване. Отъ него именно се отива къмъ самото изследване. Невъзможно е да се тръгне по обратенъ пътъ. — Отношението между интуиция и научна методика тукъ е сжщото, както въ областъта на науката. Въ дадения случай е необходима специфична дарба повече отъ срѣденъ размѣръ. Ала тая дарба изисква системно школуване и основна естетическа култура, за да се превърне отъ смжтенъ художественъ инстинктъ въ широка, просвѣтлена художествена рецептивностъ на духа. Наистина, всестраннитѣ проучвания на художествени произведения, грижливитѣ и проникновени естетически анализи не сж въ състояние да създадатъ нашето художествено схващане, но могатъ да го обогатятъ и разширятъ, да го направятъ по-съдържателно.

Накрай трѣбва да отбележимъ, че интерпретацията, която има за основа художественото схващане, като разкрива широки перспективи за научното изследване на литературата и постоянно го коригира, нѣма нищо общо съ импресионистичната критика или съ преценката на профанъ, който сжди изключително отъ гледището на своето ограничено субективно чувство.

Ние се опитаме да отбележимъ главнитѣ въпроси, на които безъ друго трѣбва да се спре изследвателятъ на новата ни литература. Като главна задача, която обединява около себе си всички други, изтъкнахме уясняването на посокитѣ, въ които се е движило и продължава да се движи литературното развитие. Както видѣхме, разглеждането на това развитие е немислимо безъ да се установятъ индивидуалнитѣ и външни условия, при които се извършва то. Новобългарската литература трѣбва да се разгледа отъ една страна въ връзка съ културноисторическитѣ и чисто литературни фактори, що сж оказали влияние върху

нейното развитие и отъ друга — въ зависимостъ отъ личноститѣ, които значително сж обогатили художественитѣ форми и съдържанието ѝ. При това винаги трѣбва да се изтъква единството както между форма и съдържание, тъй и между творецъ и творение. На това единство трѣбва да се основава разглеждането на литературата откъмъ психологическа и естетическа страна.

Проучването на новобългарската литература, доколкото то засѣга нейното идейно и националнопсихическо съдържание, може да има донейде и чисто практическо значение. Предишнитѣ фази въ развитието на литературата уясняватъ въ много отношения нейнитѣ днешни особености. Отъ друга страна, щомъ тя въ една значителна своя часть отразява духовния националенъ животъ, въ нея сж отразени, безъ съмнение, всички онѣзи сжществени моменти отъ миналото, които подготвятъ условията на новия животъ. Въ литературата ние можемъ да доловимъ духовнитѣ връзки между миналото и днешното и да диримъ въ тия връзки онова, което не е загубило цена за насъ и нашето време. Въ нея сж вложени нерешенитѣ загадки, цѣлото онова духовно наследство, което ни е оставило миналото и което ние отъ своя страна спокойно трѣбва да преценимъ, за да създадемъ отъ него активенъ елементъ на едно нормално развитие. Освенъ това тя отразява миналото като готовъ опитъ, твърде важенъ за съхранение на личната и национална духовна енергия. Едно изследване на литературата ни, което засѣга тия нейни страни, има възможность да застане въ непосредна връзка съ реалнитѣ интереси на националната култура, бихъ прибавилъ — и съ интереситѣ на индивидуалното развитие, понеже като разкрива духа на миналото, като посочва жизнената стойность на националната литература, то ни води къмъ себепознание и самодейность.